

Ireneusz Kuliński

Elektryfikacja w Centralnym Okręgu Przemysłowym na przykładzie działalności Spółki Akcyjnej Okręgu Radomsko-Kieleckiego ZEORK w latach 1928-1939

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 6, 185-191

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Komunikaty

Ireneusz Kuliński
Skarżysko-Kamienna

Elektryfikacja w Centralnym Okręgu Przemysłowym na przykładzie działalności Spółki Akcyjnej Okręgu Radomsko-Kieleckiego ZEORK w latach 1928–1939

Tereny leżące w rozwidleniu rzek Wisły, Pilicy i Kamiennej to w znaczącym stopniu obszar dawnego Staropolskiego Okręgu Przemysłowego. Po odzyskaniu niepodległości, w 1920 r. rząd polski przyjął ambitne założenie uprzemysłowienia tego terenu. W ramach opracowanego planu autorstwa ministra Przemysłu i Handlu Eugeniusza Kwiatkowskiego w dorzeczu Wisły i Sanu, w tzw. „trójkącie bezpieczeństwa”, miał powstać Centralny Okręg Przemysłowy¹. Budowa zakładów przemysłowych, głównie zbrojeniowych, miała miejsce na tym terenie także ze względów strategicznych. W latach 1923–1927 zbudowano państwowe wytwórnie broni, amunicji i sprzętu wojskowego w Kielcach, Skarżysku-Kamiennej, Radomiu, Zagożdżoniu (dzisiaj Pionki), Starachowicach (w Zakładach Górniczych powstał dział zbrojeniowy).

W 1928 r. rząd polski zdecydował o dalszej rozbudowie przemysłu na tym obszarze. Rada Ministrów uchwałą z 14 marca przyznała

¹ Zob. J. Główka, *Komisja Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Radomsko-Kieleckiego i modernizacja przemysłu w Zagłębiu Staropolskim w latach 1937–1939*, „Między Wisłą a Pilicą” 3, 2002, s. 243-260 (zwłaszcza s. 251).

ulgi podatkowe tym zakładom, które uruchomiły produkcję na rzecz obronności Polski. Leżące nad rzeką Kamienną Zakłady Ostrowieckie, Zakłady Starachowickie i Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku-Kamiennej skorzystały na tym fakcie, modernizując park maszynowy². W związku z tym zaistniała potrzeba zapewnienia energii elektrycznej dla zakładów przemysłowych.

W 1928 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych i Wydział Elektryczny Ministerstwa Robót Publicznych powołały Komisję Studiów dla Elektryfikacji Okręgu Radomskiego. Wynikiem prac tej komisji było powołanie Komitetu Założycielskiego Spółki Elektryfikacyjnej Okręgu Radomskiego. W dniu 14 lipca 1928 r. powstała Spółka z udziałem następujących zakładów: Towarzystwa Starachowickich Zakładów Górniczych SA, Państwowej Fabryki Prochu i Materiałów Kruszących w Zagożdżonie i Państwowych Wytwórni Uzbrojenia w Warszawie, którym podlegały zakłady zbrojeniowe w Radomiu i Skarżysku-Kamiennej. W dniu 5 października spółkę przekształcono w Spółkę Akcyjną o nazwie Zjednoczenie Elektrowni Okręgu Radomsko-Kieleckiego SA ZEORK³. Spółka rozpoczęła działalność z kapitałem 5 100 000 i pierwszym uprawnieniem rządowym nr 97 z 11 marca 1929 r. Uprawnienie pozwalało na dostawę energii i działalność elektryfikacyjną na obszarze 2800 km² wzdłuż linii Dęblin – Radom – Skarżysko-Kamienna – Starachowice – Ostrowiec Świętokrzyski i na zachód od Skarżyska do miejscowości Końskie.

W latach 1930–1937 ZEORK rozszerzył swoją działalność na cały Okręg Elektryfikacyjny, w skład którego wchodziło województwo kieleckie, oraz część województwa warszawskiego i lubelskiego. Powierzchnia tego uprawnienia wynosiła 22 700 km². Na tym terenie mieszkało 2 040 000 ludzi⁴. Poza spółką ZEORK pozostawały miasta Kielce i Radom wcześniej zelektryfikowane przez obcy kapitał. Przyznana koncesja na elektryfikację obejmowała obszar przeważnie

² M. Banaszek, *Założenia i realizacja Planu Centralnego Okręgu Przemysłowego ze szczególnym uwzględnieniem inwestycji przemysłowych nad Kamienną*, „Nad Kamienną” 2, 1986.

³ F. Pietrusiewicz, *Powstanie i rozwój działalności Zakładu Energetycznego Skarżysko-Kamienna*, [w:] *1928–1988. 60 lat ZE w Skarżysku-Kam.*, Skarżysko-Kamienna 1988, s. 7.

⁴ *Ibid.*, s. 8. Zob.: M. Furtak, *Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939. Architektura i urbanistyka*, Łódź 2014.

o charakterze rolniczym. Na tym terenie było tylko 30 miejscowości zelektryfikowanych, a liczba odbiorców energii elektrycznej wynosiła 10 tys. Do 1928 r., poza elektrowniami przy większych zakładach przemysłowych, istniały tylko niewielkie elektrownie o charakterze użyteczności publicznej nie pokrywające często zapotrzebowania lokalnego⁵. Zarząd Spółki Akcyjnej ZEORK miał siedzibę w Warszawie, a całą działalność budowlaną i eksploatacyjną ulokowano w Skarżysku-Kamiennej. Mieściło się tu Kierownictwo Ruchu i Budowy. Skarżysko stanowiło dogodne miejsce, bo leżało w środku terenu, który miał być zelektryfikowany. Duży węzeł kolejowy i dogodne połączenia drogowe ułatwiały administrowanie. Ważnym atutem była również łatwość zatrudnienia potrzebnej ilości robotników. Należy podkreślić, że było tu duże bezrobocie, szczególnie na wsi.

Zarządem terenowym kierował inż. Wacław Demel, absolwent Politechniki Warszawskiej o dużym doświadczeniu. Przeniósł się wraz z rodziną w 1929 r. do Skarżyska-Kamiennej. Pełnił on równocześnie funkcję prokurenta Zjednoczenia i Kierownika Ruchu i Budowy w Skarżysku. Biura początkowo mieściły się w mieszkaniach prywatnych, a od 1930 r. w domu inż. W. Demela wybudowanym przy ulicy Żeromskiego. Posterunek monterski mieścił się w domu notariusza Leona Reklewskiego przy tej samej ulicy. Warsztaty również były rozlokowane w pobliżu miejsca, w którym wznoszono zaplecze techniczne i budynek biurowca przy ulicy Konarskiego i Żeromskiego. Główny budynek biurowca ZEORK-u przy ulicy Konarskiego (dziś al. Marsz. J. Piłsudskiego) ukończono w 1938 r.

Pierwszym ważnym zadaniem do realizacji przez Spółkę była budowa linii wysokiego napięcia, łączącej elektrownie udziałowców. Wyposażono ją w odpowiednie stacje transformatorowe. Zbudowano linię przesyłową o napięciu 33 kV, łączącą Pionki, Skarżysko i Starachowice, o długości 82 km. To pozwoliło na sprzedaż nadwyżki

⁵ Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku w 1925 r. wybudowała własną elektrownię, w której zamontowano 2 turbozespoły o mocy 2000 kW firmy Fives Lille zakupione we Francji. Rozbudowano ją później do 6000 kW. Zob.: B. Juchiewicz, *Kronika Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku-Kamiennej*, t. I i II, Skarżysko-Kamienna 2014, s. 20-29; Z. P. Kotarba, 1924-2004. *Monografia Zakładów Metalowych MESKO SA*, Skarżysko-Kamienna 2004, s. 11-16; J. Główką, *Przemiany bazy technicznej zakładów przemysłu metalowego w zagłębiu Staropolskim w latach 1918-1939*, [w:] *Potencjał społeczno-ekonomiczny kielecczyzny w XX i XXI wieku*, Kielce 2011, s. 44-55.

energii na terenie koncesyjnym. W związku z tym zelektryfikowano miejscowości o większym zaludnieniu i znaczeniu gospodarczym. Warto podkreślić, że w tamtym okresie przy budowie linii wysokiego napięcia stosowano słupy drewniane. Wybudowano 181 stacji transformatorowych o mocy 57 415 KVA. Do 1938 r. wybudowano 646 km linii niskiego napięcia⁶, a roboty wykonywano wyłącznie przy użyciu krajowych materiałów. Przed wybuchem II wojny światowej ZEORK zelektryfikował 182 miejscowości, w tym 52 liczyły ponad tysiąc mieszkańców, a 36 miejscowości zamieszkiwało ponad trzy tysiące osób⁷. W pierwszych latach działalności ZEORK przyłączył do sieci wiele mniejszych zakładów przemysłowych. W połowie 1938 r. Spółka na całym obszarze swego działania dokonała już elektryfikacji 420 zakładów przemysłowych o łącznej mocy 8445 KV. Liczba odbiorców wynosiła 31 366. Te zadania realizowała Spółka poprzez placówki terenowe w większych miastach. Zadaniem 20 placówek terenowych było podłączenie do sieci elektrycznej nowych odbiorców, usuwanie uszkodzeń w swoim rejonie działania, wystawianie rachunków za pobór prądu. Pracownicy terenowi mieli także zadanie przyłączenia do sieci nowych odbiorców indywidualnych. Większe placówki monterskie miały dodatkowe posterunki mające za zadanie konserwację przydzielonych odcinków sieci elektrycznych.

W 1937 r. ZEORK zatrudnił 29 inżynierów, 22 techników, 56 pracowników technicznych, 137 pracowników administracyjnych oraz pracowników fizycznych. Ogółem było zatrudnionych 820 pracowników⁸.

Duże znaczenie dla rozwoju gospodarczego kieleckiego rejonu Centralnego Okręgu Przemysłowego miały linie przesyłowe wysokiego napięcia, gazociąg Jasło – Sandomierz – Ostrowiec Świętokrzyski – Skarżysko-Kamienna oraz kablowe połączenia telefoniczne Warszawa – Sandomierz. Spółka ZEORK jako pierwsza w Polsce przystąpiła do budowy linii przesyłowych najwyższego napięcia. W 1933 r. ZEORK otrzymał z Ministerstwa Przemysłu i Handlu zlecenie na opracowanie projektu technicznego budowy linii przesyłowej Mościce – Stara-

⁶ ZEORK zelektryfikował w COP 15 powiatów, w sumie 19 000 km² oraz 300 zakładów przemysłowych, zob. „Przemysł Metalowy” 17, 1938, nr 3; „COP” 1938, nr 15.

⁷ F. Pietrusiewicz, *Powstanie i rozwój*, s. 9.

⁸ R. Kasiak, *1928–1998 Monografia Zakładu Energetycznego Okręgu Radomsko-Kieleckiego SA, Skarżysko-Kamienna 1998*, s. 19.

chowice, co związane było z wybudowaniem nowoczesnych zakładów azotowych z inicjatywy prezydenta Ignacego Mościckiego⁹.

W 1934 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych zleciło wykonanie budowy spółce ZEORK. Z tej okazji w Starachowicach, na ścianie budynku stacji energetycznej wmurowano pamiątkową tablicę o treści: „Rozpoczęta za życia Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego Linia Energetyczna 150 KV z krańcowymi stacjami transformatorowymi w Mościskach i Starachowicach. PIERWSZA w Polsce tego rodzaju i rozmiarów budowa w czasie od IV 1935 do XII 1937 wykonana została pod kierunkiem komitetu technicznego budowy Sp. Akc. ZEORK za Prezesa Zarządu inż. W. K. Wierzekiewskiego, dyr. inż. S. Kaniewskiego. Główny kierownik budowy i z-ca dyr. inż. W. Demel i inż. L. Jung. Kierownicy odcinków budowy inż. J. Muller i inż. S. Kraterski”.

Należy podkreślić, że przy budowie linii w 87% wykorzystano materiały i urządzenia krajowe. Linia 150 KV Mościce – Starachowice budowana była przez rzekę Wisłę i przez Góry Świętokrzyskie, gdzie w większości nie było dróg dojazdowych. Stacja w Starachowicach zajmowała 3 ha, a kubatura budynku wynosiła 8000 m³, w Mościcach zaś odpowiednio 2 ha i 4250 m³.

Do bezpośredniej łączności telefonicznej między Mościcami i Starachowicami zainstalowano samoczynne urządzenia telefoniczne wysokiej częstotliwości na przewodach linii przesyłowej. Należy podkreślić, że takie urządzenia wykonano w Polsce pierwszy raz. Zastosowane rozwiązania projektowe i rzetelne wykonawstwo świadczą o wysokiej umiejętności pracowników ZEORK.

W kwietniu 1937 r. Ministerstwo Przemysłu i Handlu zleciło ZEORK-owi opracowanie projektu technicznego linii o napięciu 150 KV i długości 146 km Starachowice – Warszawa STAWAR. Połączone linie z Mościc do Starachowic i Warszawy miały przesyłać energię elektryczną z elektrowni w Rożnowie budowanej na zaporze rzeki Dunajec. Niestety, budowa tej linii została przerwana w 1939 r. działaniami wojennymi. Niemcy w 1941 r. zakończyli budowę tej linii przemysłowej, a także elektrownię w Rożnowie, ponieważ linia ta miała strategiczne znaczenie dla okupanta. Wymieniono tylko na liniach przewody miedziane na stalowe.

⁹ F. Pietrusiewicz, *Powstanie i rozwój*, s. 11.

Kadra ZEORK-u, szczególnie techniczna, sprawdziła się w projektowaniu linii przemysłowych, nadzorze budowlanym i eksploatacji. Praca przy budowie linii przesyłowych była bardzo ciężka. Początkowo trzeba było siłą mięśni podnosić i montować ciężkie wysokie słupy drewniane. Później stalowe konstrukcje dowożone w terenie najczęściej transportem konnym do miejsc mało dostępnych. Elementy konstrukcji montowano także w terenie.

Dyrekcja ZEORK zachęcała swych pracowników do podnoszenia kwalifikacji. W 1929 r. w zorganizowanej klasie wydziału elektrycznego w Męskiej Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Przyjaciół Szkół Średnich w Skarżysku-Kamiennej uczyli inżynierowie z ZEORK-u. Wykładowcą była też inż. Jadwiga Demelowa, żona dyrektora. Wśród kadry sprawdził się wielokrotnie dyr. inż. W. Demel, z-ca dyr. inż. Ignacy Gościński, późniejszy profesor Politechniki Gdańskiej, podobnie jak inż. K. Przanowski, który przeszedł wszystkie szczeble awansu naukowego. W latach 60. był rektorem Politechniki Łódzkiej. W późniejszych latach absolwenci tej uczelni zasilili kadrę ZEORK-u.

W okresie okupacji za działalność konspiracyjną poniosło śmierć wielu pracowników ZEORK-u. Na pamiątkowej tablicy umieszczono 28 nazwisk. To ludzie ze Skarżyska-Kamiennej i okolicy. Wielu pracowników przepracowało w zawodzie energetyka 40, nawet 50 lat. Kadra wielokrotnie honorowana była licznymi odznaczeniami państwowymi.

Trzeba podkreślić, że w historii ZEORK na pierwszy plan wysuwa się wybudowanie pierwszej w Polsce linii przemysłowej najwyższego napięcia w oparciu o polskie rozwiązania i polskie urządzenia. Świadczy to o wysokim poziomie myśli technicznej skarżyskich „energetyków”.

Skarżysko-Kamienna przez wiele lat było siedzibą ZEORK. Stąd awansowali inżynierowie na kierownicze stanowiska do ministerstwa i innych zakładów energetycznych. Technikum Energetyczne było pod opieką zakładu. Lata 90. XX w. to początek różnych zabiegów politycznych i administracyjnych, które w efekcie doprowadziły do zmniejszenia znaczenia Skarżyska-Kamiennej i ZEORK-u jako ośrodka polskiej energetyki.

Electrification in the Central Industrial Area as shown on the example of the Joint Stock Company of ZEORK of Radom-Kielce region in the years 1928-1939

In 1928, the Ministry of the Army together with the Department of Electricity of the Ministry of Public Work formed the Committee on the Study of Electrification in Radom region. The Committee's work resulted in establishing the Founding Committee of the Company for Electrification of Radom region. On 14 July 1928, the company was formed including the following factories: Towarzystwo Starachowickich Zakładów Górniczych SA (the Society of Starachowice Mining Factories, the joint stock company), Państwowa Fabryka Prochu i Materiałów Kruszących (the National Factory of gunpowder and high explosive) in Zagożdżon and Państwowa Wytwórnia Uzbrojenia (the Weapon National Factory) in Warszawa which supervised the weapon producing factories in Skarżysko and Radom. On 5 October, the company had been transformed into the Joint Stock Company and the name of ZEORK (the Association of Power Plants of Radom-Kielce Region) was given. The company initiated its activity with the capital of 5 100 000 and the government entitlement number 97 issued on 11 March 1929. The entitlement gave the right to provide energy and to undertake electrification activities within the area of 2800 square kilometres along the line Dęblin – Radom – Skarżysko-Kamienna – Starachowice – Ostrowiec Świętokrzyski and to the west from Skarżysko to the town of Końskie. In the years of 1930-1937, ZEORK enlarged its area of activity to cover the whole Electrification Region comprising Kielce voivodship, and parts of Warszawa and Lublin voivodships. The whole surface of the entitlement reached up to 22 700 square kilometres with the population of 2 040 000.

Key words: ZEORK, electrification, Skarżysko-Kamienna.